

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

Internet: www.judaica-zwolle.nl E-mail: judaica@hetnet.nl

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 19, Nummer 4 / Tammoez 5766 - Juli 2006

OPPLAGE 400 EXEMPLAREN - ABONNEMENT € 6,50 - POSTGIROREKENING 259272

Spinoza blijft intrigeren

Van de redactie

Het vorige nummer van het bulletin was voor een groot deel gewijd aan de Portugese joden in Nederland. Eén van hun grootste, maar tegelijk meest omstreden telgen staat centraal in dit nummer, te weten de grote wijsgeer Baruch de Spinoza. Dat zijn joods-zijn geen vanzelfsprekende zaak was, wordt duidelijk in een inleidend artikel over zijn leven van de hand van Dick Broeren. Hij laat zien dat Spinoza's verhouding tot de joodse gemeenschap altijd problematisch is geweest. Nog steeds zijn er veel vragen te stellen bij Spinoza's leven en zijn lang niet alle raadsels opgelost. Hoe kan het bijvoorbeeld dat Spinoza in de ban werd gedaan nog voordat hij ook maar één van zijn ideeën gepubliceerd had?

In joodse kringen heeft men Spinoza eeuwenlang beschouwd als een afvallige, een buitenstaander die gemene zaak maakte met de niet-joodse

wereld. Prof.dr. Rena Fuks-Mansfeld, die het afgelopen seizoen voor onze stichting een cursus over Spinoza gaf in de Zwolse synagoge, laat zien hoe Spinoza tegenwoordig weer het jodendom is binnengehaald als een zelfstandig, seculier joods denker van groot signatuur. We hopen dat de lezer met beide artikelen een beeld krijgt van Spinoza's leven en zijn betekenis tot op heden, en dat dat nieuwsgierig maakt om kennis te nemen van Spinoza's leer. Aan zijn leer hebben we in dit bulletin geen afzonderlijk artikel gewijd. Wie daarvan kennis wil nemen kan tegenwoordig volop terecht op internet. Typ *Spinoza* in bij een willekeurige zoekmachine en een veelheid aan bijdragen valt u ten deel.

Naast bijdragen over Spinoza treft u verder in dit bulletin bijdragen aan over het afscheid van ons bestuurslid en medeoprichter Cees Verdonk, een column van Peter van 't Riet over de anti-joodse predikatie van een Wassenaarse PKN-dominee, een ingezonden mededeling van Esperanto Nederland naar aanleiding van onze voorgaande aflevering over Zamenhof en een overzicht van ons cursusprogramma in het nieuwe seizoen samengesteld door de nieuw opgerichte werkgroep cursussen. De redactie wenst u veel leesplezier toe.

Spinoza, een bescheiden denker

Door Dick Broeren

Lang waren ze gebleven, de Sefardiem. Ze woonden immers al eeuwen op het Iberisch schiereiland. In het verleden hadden ze vreedzaam samengewoond met de Moren en aanvankelijk zelfs met de Christenen. Maar uiteindelijk moesten ze weg, het land uit. De Katholieke kerk, bij monde van demagogische volkspredikers, kon hun aanwezigheid niet meer verdragen.

De Spaanse en Portugese vorsten echter zagen hen node gaan. Niet omdat ze nu zoveel van de Joden hielden, maar omdat met hun vertrek ook hun kennis en internationale netwerk zouden verdwijnen. De Portugese koning probeerde hen nog een poosje vast te houden, maar toen paus Sixtus IV in 1478 de allerchristelijkste majesteiten Ferdinand en Isabella de bevoegdheid gaf in Castilië inquisiteurs te benoemen was het hek van de dam. Voor de Joden was het zaak te redden wat er te redden viel en de grote 'brain drain' begon, wat uiteindelijk voor Spanje zowel als voor Portugal desastreuze gevolgen zou hebben. De Sefardiem verspreidden zich over heel Europa, vestigden zich in elke stad die maar een haven had en uitzicht bood op handel drijven en op de mogelijkheid zich daar op den duur in vrijheid te kunnen ontwikkelen. Zo ook in Antwerpen en uiteindelijk in Amsterdam, dat overigens de laatste stad in de Republiek was die de Joden de mogelijkheid bood het vrije burgerschap te kopen.

Michael de Spinoza, of Despinoza of d'Espinoza, vestigde zich waarschijnlijk al in 1623 in Amsterdam waar hij in 1628 trouwde met Hanna Debora Senior en uit dit huwelijk werd in 1632 (waarschijnlijk op 24 november) hun zoon Baruch geboren, zo genoemd – geheel volgens joodse traditie – naar zijn grootvader van moeders kant. Hij kwam ter wereld in een land dat letterlijk om zijn bestaan vocht. De Republiek was door vijanden omringd en trachtte haar zojuist verworven status vorm te geven en uit te bouwen. Vreemd genoeg draaide de economie op volle toeren, de rooms-katholieke godsdienst was verboden, de calvinistische predikanten voerden verbeten strijd met wie dat ook maar wilde over de zuiverheid van de leer, en uit heel Europa stroomden belangstellenden toe om bijvoorbeeld de nieuwste militaire technieken en tactieken te bestuderen zoals die door Maurits en later door Frederik Hendrik werden bedacht en uitgevoerd. Onder al die immigranten en reizigers bevonden zich ook een redelijk aantal agenten van het Heilig Officie oftewel de Inquisitie die nijver en niet al te

onopvallend rapporteerden aan de Heilige Stoel. Hun aanwezigheid verklaart misschien het grote aantal namen dat de meeste Sefardiem bezigden. Voor buitenstaanders vaak onbegrijpelijk, voor insiders duidelijk.

Feitelijk weten we over Spinoza bar weinig. In de uiterst interessante en goed leesbare, bij vlagen zelfs spannende biografie over Spinoza van Steven Nadler wemelt het dan ook van woorden als "misschien", "wellicht", "waarschijnlijk" enz. Hij combineert en deduceert als een volleerd speurder, schildert vooral de Republiek van die dagen en haar verhouding met de omringende wereld prachtig af en zet een beeld van Spinoza neer dat zo geloofwaardig overkomt dat je hem als het ware kunt tegenkomen.

Zoals gezegd over zijn kinderjaren weten we in feite niets. Er bestaan weinig documenten waarin hij meestal wordt aangeduid met de naam 'Bento'. Het volgende, waarschijnlijk apocriefe verhaal kom je in bijna alle Spinoza biografieën tegen om te bewijzen dat hij een bijzonder pienter ventje was. Spinoza is tien jaar oud als zijn vader hem een nogal verantwoordelijke taak geeft: hij moet geld ophalen bij een vrouw die zijn vader een flink bedrag schuldig is. Als hij de woning van de vrouw betreedt, is zij verdiept in de bijbel, en gebaart ze hem dat hij moet wachten tot zij klaar is met bidden. Spinoza's vader had hem echter al eerder gewaarschuwd zich niet te laten misleiden door 'valse vroomheid'. De jongen is dus bijzonder op zijn hoede, en als de vrouw het geld uittelt, terwijl ze ondertussen in uitbundige bewoordingen de vroomheid van zijn vader prijst, merkt hij dat ze twee dukaten in een gleuf in de tafel laat verdwijnen. Spinoza staat er op het geld na te tellen, en eist vervolgens van de vrouw dat ze de weggemoffelde munten aan hem geeft.

Hoe zijn opvoeding en opleiding er heeft uitgezien weten we – alweer – niet precies. Natuurlijk heeft hij een gedegen traditionele joodse opvoeding gehad en was hij thuis in Tora en Talmoed en beheerste het Hebreeuws. Wel is het een feit dat hij Latijn heeft geleerd in de school

van Franciscus van de Ende aan het Singel, een uiterst boeiende figuur, die – zo geven de meeste moderne Spinoza biografen toe – wel eens belangrijker geweest kan zijn voor de geestelijke ontwikkeling van zijn begaafde leerling dan vroeger werd aangenomen. Veel van wat Van de Ende heeft geschreven wordt de laatste tijd ontdekt, vertaald en uitgegeven en sporen hiervan zijn duidelijk te vinden in de denkbeelden van Spinoza. Van de Ende was een republikein en democraat in hart en nieren, die, voor die tijd heel bijzonder, zijn theorieën luidt en duidelijk verkondigde aan wie ze ook maar horen wilde. Hij heeft aanwijsbaar grote invloed gehad op Spinoza, al is het niet zo, wat wel eens gesuggereerd wordt, dat hij zijn ideeën ontleend heeft aan die van Van de Ende, want toen al stond hij bekend als een zelfstandig denker. Met Van de Ende is het overigens niet goed afgelopen, want hij eindigde zijn leven op het schavot. In 1674 werd hij voor de Bastille opgehangen voor zijn aandeel in een complot tegen Lodewijk XIV.

En dan is daar ineens de kwestie van de grote ban. Ook hier weer geldt dat eigenlijk niet precies is aan te geven waarom deze uiterst zware vervloeking en totale uitsluiting uit de joodse gemeenschap over hem is uitgesproken. Het staat vast dat hij als jongeman in conflict is gekomen met die gemeenschap. Hij weigerde zich te houden aan de geschreven en ongeschreven regels, hij stond onverschillig tegenover de eredienst, wellicht waren er financiële problemen – hij had immers niets dan schulden geërfd -, misschien was men bang voor de christelijke omgeving die men geen aanleiding wilde verschaffen de joodse gemeenschap te schaden. En dan was er natuurlijk ook het voorbeeld van Uriël da Costa, waar ook alles mis is gegaan wat er mis kon gaan. Het merkwaardigste is evenwel dat Spinoza op 27 juli 1656, de datum van de *cherem*, nog niets van zijn ideeën had gepubliceerd, - alweer, voor zover wij weten. Later rapporteert een agent van de Inquisitie dat hij ‘de Mozaïsche Wet en de onsterfelijkheid van de ziel ontkent en stelt dat God alleen filosofisch bestaat’.

Dan beginnen de vele verhuizingen. Via Rijnsburg, Voorburg naar Den Haag waar hij op verschillende adressen heeft gewoond. Hij schrijft zijn ideeën op, maar ze worden (nog) nauwelijks gepubliceerd. Hij correspondeert met velen en uit deze correspondentie leren we Spinoza pas een beetje kennen. Tenslotte gaat hij wonen aan de Paviljoensgracht bij de familie Van Spyk, waar hij de kost verdient met het slijpen van lenzen, een zeer nauwkeurige bezigheid die nogal wat gespecialiseerde kennis vereiste. Aan Van Spyk heeft hij waarschijnlijk ook zijn leven te danken, want toen Spinoza de straat wilde opgaan om openlijk te demonstreren tegen de lynchpartij op de gebroeders De Witt door het geteisem van Den Haag - ‘*dit zijn de ergste barbaren*’- sloot zijn huisbaas hem in zijn kamer op.

Toen hij in Den Haag zijn *Ethica* voltooid had, ging hij er in 1675 mee naar Amsterdam om het te laten uitgeven, maar de sfeer was daar zo vijandig dat hij van publicatie afzag. In 1677 voelde hij zijn einde naderen en vroeg hij zijn huisbaas de tekst bij zijn overlijden direct naar zijn uitgever in Amsterdam te sturen. Op 21 februari van dat jaar overleed hij aan een longziekte. Het vele glasstof dat hij bij zijn arbeid had ingeademd zal zeker aan zijn sterven hebben bijgedragen. Van Spijk heeft woord gehouden en de lessenaar met inhoud direct per trekschuit naar Amsterdam gestuurd en pas dan verschijnen zijn werken, o.a. zijn *Opera posthuma*, tegelijk met een Nederlandse vertaling onder de titel *De Nagelate Schriften van BdS*. Omdat zijn stelsel voor ‘atheïstisch’ doorging, verbaasden zijn tijdgenoten zich over Spinoza’s manier van leven. Van een atheïst verwachtte men een bandeloos en liederlijk leven, hij had immers geen goddelijke gerechtigheid en oordeel te vrezen. Maar Spinoza bleek een ‘deugdzame atheïst’. Uit alles komt hij naar voren als een bescheiden, rustig en zachtmoedig mens. Echter, zijn betekenis voor het moderne denken valt nauwelijks te overschatten.

Bron: *Spinoza, a life*. By Steven Nadler. 2003 Cambridge University Press. Dit boek is ook in een Nederlandse vertaling verkrijgbaar.

SPINOZA, EEN JOODSE FILOSOOF?

door Prof.dr. Rena Fuks-Mansfeld

Het is tegenwoordig een uitgemaakte zaak dat Spinoza niet alleen als een joodse filosoof wordt beschouwd, maar dat zijn leer ook als joodse filosofie wordt bestudeerd. Dat is heel lang niet het geval geweest. Pas in de negentiende eeuw hebben jonge Duits-joodse intellectuelen en schrijvers in Spinoza een voorbeeld van integratie in de Europese cultuur gezien en hem tot held van joodse verlichting en moderniteit verheven. Tot die tijd was Spinoza's wijsbegeerte eigenlijk alleen in de kring van verlichte niet-joodse filosofen bekend, al was zijn persoon als deugdzame godzoeker zonder religie wel alom bekend in verlichte kringen in de achttiende eeuw, zonder dat het grote publiek met zijn leer bekend was.

Onder joden was Spinoza tot in de negentiende eeuw de grote onbekende, zelfs bij zijn Amsterdamse geloofsgenoten. Het enige wat de kroniekschrijver David Franco Mendes in zijn geschiedenis van de Portugese joden in Amsterdam in 1773 over hem schreef was dat hij een "perturbator", een oproerkraai was geweest, die vanwege zijn aanstootgevende ideeën met recht in de grote ban was gedaan en uit de gemeente verwijderd. Het was alleen dank zij de tolerante sfeer in de Nederlandse Republiek en vooral door de bescherming van invloedrijke vrienden en aanhangers, dat Spinoza niet door de Nederlandse autoriteiten werd vervolgd. Hij was zich zijn gevaarlijke positie als zelfstandig denker, die geen jood meer was maar ook geen christen was geworden, goed bewust. Hierop wijst zijn lijfspreuk "caute" (Latijn: wees voorzichtig) en zijn werken verschenen anoniem in het Latijn en dan nog met een gefingeerde plaats van uitgave. Spinoza zelf heeft zich over zijn identiteit maar zelden uitgelaten. Op het titelblad van het enige boek dat zijn naam draagt, een uitleg van de filosofie van René Descartes die in Amsterdam in 1663 verscheen, noemt hij zich Benedictus de Spinoza Amstelodamensis, hij beschouwde dus zijn geboorteplaats Amsterdam als voldoende referentiekader. Een keer heeft hij zich schriftelijk gekeerd tegen een leerling, die hem als jood aanspoorde om zich tot het katholicisme te bekeren. Hij deed dit in een brief van eind 1675 of begin 1676 aan Albert Burgh, een vroegere leerling van hem, die zich in Rome tot het katholicisme had bekeerd en nu zijn leermeester het licht wilde doen zien. Voor zijn doen vrij heftig bijt Spinoza van zich af en wijst de jonge Burgh erop, dat hij een filosoof is die zich van alle officiële religieuze banden heeft bevrijd.

Ondanks Spinoza's eigen stellingname en de kritische houding die hij tegenover het traditionele

jodendom in zijn Theologisch-Politiek Tractaat en in zijn correspondentie inneemt, is Spinoza na zijn dood eigenlijk nooit van zijn joodse identiteit losgekomen. De Franse Huguenoten, die tijdens de vervolging door koning Lodewijk XIV na 1685 in groten getale naar de Republiek gevlucht waren, speelden al spoedig een belangrijk rol in het intellectuele leven. Zij waren zeer onder de indruk van de leer van de deugdzame wijsgeer, al verwierpen zij zijn atheïsme, maar zij legden wel de nadruk op zijn joodse afkomst. Spinoza werd hierdoor een belangrijke figuur in de Europese verlichting van de achttiende eeuw, al was zijn naam eigenlijk bekender dan de inhoud van zijn leer. De joodse Mozes Mendelssohn (1729-1786), die zich als een opvolger van Spinoza zag, was aanvankelijk in Berlijn wel een succesrijk filosoof, maar zijn jood-zijn was uiteindelijk een te groot struikelblok om echt door te kunnen breken in de Duitse culturele wereld. Toen hij van verschillende kanten werd gepest om tot het christendom over te gaan, trok hij zich terug in zijn joodse milieu en gaf daar zijn beste krachten aan modernisering en hervorming van het traditionele joodse leven. Hij had gehoopt om de Duitse Spinoza te worden, maar de politieke omstandigheden in het Pruisen van zijn dagen lieten dit niet toe, evenmin als de veel minder tolerante sfeer in het gehele Duitsland van de achttiende eeuw.

Pas toen de Duitse joden in de Franse tijd burgerrechten kregen in Duitsland werd Spinoza het officiële boegbeeld voor jonge Duitse joden. De romanschrijver Berthold Auerbach introduceerde in zijn *Spinoza, ein historischer Roman* (1837), die in een nieuwe versie *Spinoza, ein Denkerleben* (1854) als titel kreeg en in deze vorm nog acht keer werd herdrukt, het nu nog gangbare beeld van Spinoza, als voorvechter van het vrije denken en het vrije woord. In 1841 verscheen Auerbach's Duitse vertaling van de werken van Spinoza en hiermee

was de status van Spinoza als joodse held, eerst in het Duitse cultuurgebied en daarna in het Oosteuropese jodendom voorgoed gevestigd.

Het duurde tot de jaren tachtig van de negentiende eeuw, voordat de eerste literaire werken in het Jiddisj zich met Spinoza bezig hielden, maar daarna zwol de stroom aan. Het meest bekend en geliefd waren de vele Jiddisje toneelstukken, waarin de jonge Spinoza, als held van de vrijheid zich heldhaftig verdedigt tegen de bekrompen en hardvochtige rabbijnen, die hem uit de gemeenschap willen zetten. Dit romantische beeld is intussen zo vastgehecht in het joodse bewustzijn dat de vele historisch bronnen, die in de twintigste eeuw in Nederland aan het licht gekomen zijn en die inmiddels ook in Engelse vertaling zijn gepubliceerd, hier niets meer aan kunnen veranderen.

De werkelijkheid is dat Spinoza in 1656, toen de ban over hem werd uitgesproken, nog geen letter van zijn filosofie op papier had gezet. Zijn onorthodoxe ideeën, waarvan wij de inhoud niet kennen, had hij alleen mondeling te kennen gegeven. Wel is het waarschijnlijk, gezien de inhoud van zijn latere geschriften, dat hij twijfelde aan de goddelijke oorsprong van de rabbijnse wetten en regels. Bekend is dat hij een paar vluchtelingen voor de Inquisitie in Amsterdam, die zich bij de Portugees-joodse gemeente wilden aansluiten, dit dringend heeft afgeraden. Kortom, hij zal zeker een onbetrouwbare en storende factor in de woelige joodse gemeenschap van Amsterdam zijn geweest, en daarop doelt de tekst van de ban, wanneer deze zijn verwerpelijke ideeën noemt. Hij was echter al niet meer in de joodse gemeenschap,

toen de ban werd uitgesproken, maar was al intern in de Latijnse school van Franciscus van den Ende in Amsterdam, waar hij drie jaar verbleef. Van een scène zoals die in zoveel romans en toneelstukken is afgebeeld, waar Spinoza heldhaftig voor zijn rechters staat, is dus nooit sprake geweest.

Spinoza was en is het boegbeeld van het moderne, wereldlijke jodendom. Toen in 1925 de Hebreeuwse Universiteit in Jeruzalem plechtig werd geopend, riep een van de stichters, de geleerde David Kaufmann officieel plechtig uit: "Spinoza, nu ben je weer de onze". Bij de herdenking van de driehonderdjarige geboortedag van Spinoza in 1932 verschenen vele publicaties over de joodse Spinoza en sindsdien zijn ook talloze wetenschappelijke werken verschenen, die de joodse wortels van Spinoza's leer onderzoeken. Spinoza zelf zou waarschijnlijk hoogst verbaasd zijn over zijn glorieuze herintrede in de joodse gemeenschap. Inmiddels is hij evenzeer een erflater van de Nederlandse beschaving geworden, zoals hij als "godloze godzoeker" door Jan en Annie Romein is beschreven.

Er is een werkelijk onafzienbare stroom van literatuur over Spinoza, die nog steeds groeit. Een heel kleine keuze hieruit zou kunnen zijn: Jan en Annie Romein, *Erflaters van onze beschaving: Nederlandse gestalten uit zes eeuwen* (1959), p.423-448; Wim Klever, *Mannen rond Spinoza: presentatie van een emanciperende generatie* (Hilversum 1997); Margaret Gullan-Whur, *Within reason: a life of Spinoza* (1998). Tussen 1977 en 1997 is bij de Wereldbibliotheek in Amsterdam een moderne Nederlandse vertaling van het verzamelde werk van Spinoza in vier delen verschenen.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING NAJAAR 2006

Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of via e-mail: judaica@hetnet.nl. De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle. Actuele informatie voor de Judaica-agenda wordt bijgehouden op onze website www.judaica-zwolle.nl.

za 15-7   Sjabbat Pinchas (Num. 25:10-30:1)
za 29-7   Sjabbat Devariem (Deut. 1:1-3:22)
do 3-8   Vastendag van 9 Aw / Treurdag
              Tempelverwoesting
-----
zo 06-08   **Rondleiding door de Synagoge van
Zwolle.** Tevens is de tentoonstelling
"Joods leven in en om Zwolle" te
bezichtigen. Plaats: Synagoge, Samuel
Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.00
uur. Toegang: € 2,50.

za 5-8   Sjabbat Wa'etchanan (Deut. 3:23-7:11)
-----
za 12-8   Sjabbat Eekev (Deut. 7:12-11:25)
za 19-8   Sjabbat Re'ee (Deut. 11:26-16:17)
za 26-8   Sjabbat Sjofetiem (Deut. 16:18-21:9)
za 2-9   Sjabbat Kie Teetsee (Deut. 21:10-25:19)
za 9-9   Sjabbat Kie Tavo (Deut. 26:1-29:8)
-----
di 12-9   Genootschap Nederland-Israël Zwolle,
Lezing over: "Islam-fundamentalisme,
Israël en de Israëlische bedouïenen" door

	Drs. R. Shlomi. Synagoge, Samue; Hirschstraat, Zwolle. Tijd: 19.30 uur. Toegang: Leden gratis, niet-leden € 2,50
za 16-9	Sjabbat Nitsavim (Deut. 29:9-30:20) - Wajelech (Deut. 31:1-31:30)
-----	
za 23-9	Rosj Hasjanah / Joods Nieuwjaar (eerste dag)
-----	
zo 24-9	Rosj Hasjanah / Joods Nieuwjaar (tweede dag)
ma 25-9	Vastendag van Gedalja
-----	
ma 29-9	Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 1e bijeenkomst, Stichting Judaica Zwolle. Docent: dhr. Dr. E. van den Berg. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30-21.30 uur
za 30-9	Sjabbat Ha'azinoe (Deut. 32:1-52)
-----	
zo 1-10	Erev Jom Kippoer / Avond van Grote Verzoendag met Kol Nidré
ma 2-10	Jom Kippoer / Grote Verzoendag
za 7-10	Soekkot / Loofhuttenfeest (eerste dag)
-----	
zo 8-10	Soekkot / Loofhuttenfeest (tweede dag)
ma 9-10	Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 2e bijeenkomst, Stichting Judaica Zwolle. Docent: dhr. Dr. E. van den Berg. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30-21.30 uur
za 14-10	Sjemini 'Atseret / Slotfeest
-----	
zo 15-10	Simchat Torah / Vreugde der Wet

INGEZONDEN MEDEDELING Esperanto Nederland

Geachte redactie,

Enige tijd geleden stuurde u ons op ons verzoek het januarinummet van het Judaica Bulletin toe. Onze dank hiervoor. We waren erg ingenomen met de aandacht die werd besteed aan de Esperanto monumenten in Zwolle en aan Esperanto in het algemeen. Inderdaad heeft Esperanto Nederland actie gevoerd tegen de naamsverandering van de Zamenhofsingel. Tevergeefs. Maar we hebben goede herinneringen aan de gebeurtenissen, die zich rondom de naamsverandering afspeelden. Wij hebben een prettig contact opgebouwd met oud-burgemeester Drijber, die zich uit eigen beweging heeft ingezet om het gemeentebestuur er toe te brengen weer een straat naar Zamenhof te vernoemen als daar de gelegenheid toe is. De naam zou dan moeten terugkeren in een wijk met namen van de

groten der aarde. Het gemeentebestuur heeft te kennen gegeven om hieraan mee te werken. Bij de plechtigheden van de naamsverandering is het bestuur van Esperanto Nederland uitgenodigd. Er is ondermeer gesproken door de in Zwolle wonende heer G. Berveling, die internationaal bekend is als vertaler en schrijver van talloze boeken in Esperanto. Wij organiseerden een klein congres over Esperanto. Daar werd o.a. gesproken over de Indigenaj Dialogoj, een project waarin vertegenwoordigers van Inheemse Volken communiceren over gemeenschappelijke belangen door middel van Internet. Brugtaal is Esperanto, omdat de volken de verschillende talen spreken van de vroegere en huidige overheersers. Het behoud van de Zamenhofrotonde en de opknapbeurt van de beide monumenten tellen wij ook bij onze zegeningen. Wij hebben zelfs het oude naambord Zamenhofsingel meegekregen. Dit bord siert nu mijn tuin.

Maar we spreken onze teleurstelling uit over het gedeelte in uw blad onder Geschiedenis van het Esperanto op bladzijde 2, waarin u stelt dat de taal door vrijwel niemand meer wordt gesproken. Wij nodigen u uit om eens het woord Esperanto aan te klikken op Google. U treft daar 104 miljoen verwijzingen naar Esperanto. Hoeveel mensen Esperanto spreken kan slechts worden geschat. Maar het zijn er miljoenen over de hele wereld. Er zijn talloze tijdschriften, op verschillende universiteiten zijn leerstoelen Esperanto. Er zijn honderden cursussen op Internet, mondeling, schriftelijk en op cd-rom. In de EU is enige tijd geleden een voorstel in stemming gebracht om te onderzoeken of Esperanto een oplossing kan zijn voor het grote taalprobleem in de EU. Het voorstel is verworpen, maar een derde van de leden stemde voor. Iedere dag bereiken mij berichten uit de hele wereld over Esperanto uit landen van Nepal, Afghanistan, Irak, Pakistan tot China en Oceanië. Jaarlijks verschijnen vele vertaalde en oorspronkelijke werken in Esperanto. Ieder jaar is er een congres met duizenden deelnemers, die zonder tolken communiceren. Dit jaar in Florence. Volgend jaar in Japan. De belangstelling voor deze neutrale taal is groeiend. Vorig jaar hadden we 2000 aanvragen om een informatiepakket. Aan de Universiteit van Amsterdam is nog steeds een leerstoel Interlinguïstiek en Esperanto. Opvolger van Marc van Oostendorp (schrijver van een artikel in het blad) is de heer drs. ir. W. Jansen, die bezig is met een proefschrift over Esperanto.

U ziet: Esperanto is springlevend en gaat dit jaar met enthousiasme haar tweede eeuw in. Ons bestuur vond dat wij u van het bovenstaande in kennis moesten stellen.

Met vriendelijke groet, namens Esperanto Nederland,

Mr. Joke Hoobroeckx-Dooren,
Bestuurslid informatie

AFSCHEID VAN EEN STEUNPILAAR

Van het bestuur

Per 1 juli 2006 heeft Cees Verdonk na ruim negentien jaar trouwe dienst zijn functies als bestuurslid en administrateur van de Stichting Judaica Zwolle neergelegd. Cees is vanaf het begin bij de Stichting betrokken geweest en is een van de oprichters. Negentien jaar lang was hij een van de steunpilaren van de stichting, die hij in allerlei functies en voor allerlei werkzaamheden heeft gediend.

De betrokkenheid van Cees bij het werk van de stichting begon al voor haar oprichting. Toen in september 1986 de eerste Vrij-Leerhuiscursus van start ging, georganiseerd door de Werkgroep Judaica, stond Cees op de deelnemerslijst. In februari 1987 kwam hij de Werkgroep versterken. Toen op 2 juni 1987 de Stichting Judaica Zwolle werd opgericht werd Cees penningmeester en beheerde het bescheiden bedrag dat overgebleven was van de Vrij-Leerhuiscursus van dat seizoen. Zijn eerste seizoen als penningmeester (1987-1988) kon hij afsluiten met een bescheiden saldo van f 250,-. Even zag het ernaar uit dat de betrokkenheid van Cees bij de stichting slechts enkele jaren ging duren. Op 18 januari 1990 deelde hij mee dat hij door veranderingen op het werk binnenkort uit Zwolle zou gaan verhuizen. In de loop van dat jaar werd echter duidelijk dat dat zo'n vaart niet ging lopen.

Najaar 1991 droeg Cees het penningmeesterschap over aan collega-bestuurslid Jo van Beers uit Zwartsluis. Vanaf dat moment nam hij het werk van de cursisten- en abonnementenadministratie op zich. Dat werk heeft hij sindsdien gedaan op zijn eigen, nauwgezette manier. Inschrijvingen van cursisten verwerken, acceptgiro's uitprinten en verzenden, adresstickers bezorgen, bulletins en cursusfolders verzenden, contacten met cursisten en abonnees onderhouden en wat dies meer zij. Daarnaast deed hij als elektrotechnisch ingenieur allerlei voorkomende werkzaamheden in de synagoge, verzorgde de geluidsinstallatie, die hij nog onlangs geheel vernieuwde, hield elektrische apparaten in de gaten en vernieuwde de lampen als dat nodig was. Ook beheerde hij nauwgezet de sleutels van de verschillende ruimten en kasten.

Cees leverde verder zijn bijdrage aan de organisatie van vrijwel alle activiteiten van de stichting. Hij coördineerde cursussen, hielp bezoekers ontvangen op open monumentendagen,

bemande informatiestands waar dat nodig was, werkte mee aan de organisatie van synagogepad, studiedagen, Samuel-Hirschlezing en concerten. Ook is hij jarenlang lid geweest van de tentoonstellingscommissie en gaf hij rondleidingen in de synagoge. In het seizoen 2002-2003 gaf hij een korte cursus "Inleiding Sjoelen" over de gang van zaken in de synagoge en in de synagogale diensten. Cees heeft teveel gedaan om alles op te noemen. Zijn betrokkenheid bij de stichting en haar activiteiten, bij de synagoge en bij de joodse gemeente was al de jaren enorm. Mede dankzij hem kon het werk van de Stichting Judaica in de voorbije jaren tot bloei komen. Daar zijn we hem buitengewoon dankbaar voor. En niet alleen hem, maar ook zijn vrouw Ada, die hem menig uur gemist maar ook geholpen heeft om al dat werk te kunnen doen.

Gelukkig zijn er geen berichten dat Cees binnenkort gaat verhuizen. We vertrouwen er dan ook op dat hij - hoewel veel minder intensief - bij zijn Stichting Judaica, de synagoge en de joodse gemeente betrokken zal blijven. We wensen hem en Ada het allerbeste toe voor de komende tijd.

Cees Verdonk achter de computer waarmee hij jarenlang zijn werk als bestuurslid en administrateur verrichtte.

DE NACHTMERRIE-EXEGESE VAN DS. MOS

door Peter van 't Riet

Twintig jaar geleden begon ik mijn tweede boek “Zonder Tora leest niemand wel” over de joodse achtergronden van de evangeliën met de opmerking dat veel predikanten en theologen nachtwacht-exegese bedrijven op bijbelverhalen. Zij plaatsen zich als het ware voor de Nachtwacht van Rembrandt zonder enige kennis van diens tijd, zijn leven en zijn werk. Noch hebben zij enig inzicht in de schilderkunst, laat staan de schilderkunst in Rembrandts tijd. Wat zij wel weten is dat het meesterwerk sinds jaar en dag de “Nachtwacht” heet. En daarin liggen natuurlijk rijke aanknopingspunten. Want is de tijd waarin wij leven niet duister als de nacht? En leert Rembrandt ons niet de wacht te houden bij alles wat onze traditie ons sinds twintig eeuwen christendom heeft overgeleverd?

Zie hier hoe het kunstzinnig geloof is gebaseerd op een later aanslibsel uit de kunsthistorie, want de Nachtwacht beeldt in het geheel geen wacht bij nacht af! Evenzo vergaat het menig evangelieverhaal. De historische omstandigheden, het joodse milieu waarin en waarvoor de verhalen geschreven werden, het omvangrijke gedachtegoed van het toenmalige jodendom, de literaire methoden van de bijbelschrijvers, de persoon van de evangelist en zijn eigen “theologische” visie, de meningsverschillen tussen de evangelisten onderling, dat alles speelt in de beschouwingen van veel christelijke theologen vaak geen enkele rol.

De preek die ds. Kees Mos in maart 2005 over Judas als prototype van de jood hield in een PKN-kerkdienst in Wassenaar en die de laatste weken veel stof doet opwaaien in de media, toont aan dat dergelijke nachtwacht-exegese nog altijd bestaat. Erger nog, deze preek laat zien hoe nachtwacht-exegese door onwetendheid gemakkelijk kan omslaan in nachtmerrie-exegese. Je gelooft immers je ogen niet als je leest hoe Judas, Juda, Jood even in een vloek en een zucht op één hoop worden geveegd. Alles wat Judas zegt en doet is door en door joods, aldus Mos. “Zo legt Judas de zonde bloot, die door de bijbel ‘jood’ wordt genoemd. De zonde dat de geroepene Gods eigenlijk leeft als een dier” (sic!). De preek is doorspekt van anti-joodse uitspraken. Op de website van dagblad Trouw (www.trouw.nl/deverdieping) is de volledige tekst te lezen.

En dan kan ds. Mos wel met een beroep op Miskotte beweren, dat het niet gaat om een land of een volk, maar om een bepaalde wijze waarop mensen ‘mens zijn’, maar hoe geloofwaardig is dat als hij er later Hitler ook nog bijhaalt? Huiveringwekkend wordt zijn preek als er over Hitler gezegd wordt dat hij eigenlijk veel beter in de Bijbel thuis was dan wij gewoonlijk voor waar willen houden. “Want Hitler zei: dan moet de Jood ook maar verdwijnen! Want er moet toch een nieuwe mens komen! Deze door God uitverkoren mens heeft zich als Judas bewezen. Als een verrader van Gods zaak, als deserteur, als vijfde colonne. Dan moet er een nieuwe mens komen.” Kennelijk is ds. Mos met zijn studie van de uitleg van het Nieuwe Testament niet

verder gekomen dan het Duitsland van de jaren dertig uit de vorige eeuw. Onwetendheid noemde ik het hierboven, maar deze onwetendheid is niet onschuldig of aan te voeren als verzachtende omstandigheid, nee, zij is ernstig verwijtbaar!

Immers, sinds de Tweede Wereldoorlog is er in de hele christelijke wereld, maar ook van joodse zijde, een stroom van bijbelkundige literatuur op gang gekomen, waarin publicatie na publicatie het joodse karakter van het Nieuwe Testament wordt aangetoond. Een literatuur waarin met keur van argumenten betoogd wordt dat Jezus nooit een eigen godsdienst losgemaakt van het jodendom heeft willen stichten. Publicaties waarin het ene na het andere bijbelverhaal van een nieuwe uitleg wordt voorzien die vele malen beter aansluit bij de joodse beleavingswereld van Jezus’ tijd, dan de christelijke uitleggingen die er vanaf het eind van de tweede eeuw aan gegeven zijn in de kerk. Recent heb ik zelf nog in mijn boek “Lukas versus Matteüs” (voorjaar 2005) laten zien dat de rol van Judas in het evangelie van Matteüs niets te maken heeft met de uitleg die ds. Mos eraan geeft, maar gezien moet worden als een midrasj op de verhalen over de vervolging van David door zijn zoon Absalom. En ook als men vraagtekens plaatst bij deze stroom van publicaties, dan nog dient elke predikant er kennis van te hebben genomen en er serieus rekening mee te houden bij het voorbereiden van zijn preken.

Hoe is het mogelijk dat iemand predikant kan worden in de Protestantse Kerk van Nederland zonder gedegen kennis van het joodse karakter van de evangeliën? Zijn er dan nog steeds theologische opleidingen die predikanten afleveren die op dit terrein onwetend zijn? Als ik mijn leerhuisstudenten moet geloven, dan is ds. Mos misschien wel een extreem geval, maar beslist geen uitzondering. Op vele christelijke kansels wordt helaas nog elke zondag nachtwacht-exegese bedreven. Het is te hopen dat ds. Mos na deze affaire in elk geval één bijbelverhaal en één joodse feestdag beter heeft leren verstaan: op poeriem, het feest van Esther en Mordechai, vieren de joden dat het uiteindelijk slecht afloopt met mensen die “mens” zijn zoals Haman, Hitler en Saddam Hoessein dat waren.

VEEL CURSUSSEN - SAMUEL-HIRSCHLEZING - WORKSHOP EN CONCERT IN SYNAGOGE

Nieuwe opzet bij organisatie van het cursuswerk

In 2005 tijdens het laatste synagogepad heeft het bestuur zich samen met een aantal vrijwilligers bezonnen op de toekomst van de stichting Judaica. De conclusie was dat we niet langer moesten opereren met een klein bestuur dat veel zaken regelt, maar met een grote groep vrijwilligers die allen een deel van de activiteiten voor hun rekening nemen, een situatie die bij de tentoonstellingscommissie al langere tijd bestond. Aan die situatie kunnen we nu tot ons genoegen de werkgroep cursussen toevoegen. De leden hebben met elkaar het programma samengesteld en zijn als huishoudelijk coördinator elk bij “hun eigen cursus” betrokken.

Het cursusprogramma

Een groep van tien vrijwilligers heeft de afgelopen maanden gewerkt aan de totstandkoming van een interessant cursusprogramma voor het seizoen 2006-2007. Vier cursussen Vrij Leerhuis, vier korte cursussen en twee cursussen Bijbels-Hebreeuws. Bovendien zal op de “startdag” zondag 5 november Prof.dr Rena Fuks-Mansfeld 's morgen de Samuel-Hirschlezing houden en geeft de Zwolse zangeres Lucette van den Berg 's middags een workshop “Jiddische Lied” en 's avonds een try-out van haar nieuwe concert “Friling”. Het overzicht van de activiteiten ziet er als volgt uit.

Vrij Leerhuis 1 – Jodendom voor beginners

Deze cursus geeft een inleiding op het dagelijkse joodse leven, gebaseerd op de schriftelijke en de mondelinge leer en rabbijnse literatuur; de joodse feest- en treurdagen; enige kanttekeningen bij voorname joodse geschriften.

Vrij Leerhuis 2 – Aspecten van de joodse bijbel

Inleiding in de joodse bijbel (ook wel Tenach of Hebreeuwse bijbel genoemd). Tijdens deze cursus komen onder meer aan de orde: de taal van de joodse bijbel (het Hebreeuws); het gebruik van de Naam van God; de joodse bijbel als een lofdicht op de Naam van God; voorbeelden van joodse uitleg van bijbelverhalen; de messiasverwachting.

Vrij Leerhuis 3 - Minder bekende personen in de Tora

In de Tora komen veel minder bekende personen voor, zoals de zonen van Aäron, Jithro, de schoonvader van Mozes, en dergelijke. In deze cursus zullen we een aantal van deze figuren en

hun verhalen de revue laten passeren. Vanuit de rabbijnse commentaren worden zij tot leven gebracht.

Vrij Leerhuis 4 – Genesis 1 als document van levensbeschouwing

Genesis 1 beschrijft de schepping van de wereld in zeven dagen. Veel commentaren benaderen dit hoofdstuk als historiografie, een poging van de bijbelschrijver om het verloop van het scheppingsproces te beschrijven. In deze cursus zal Genesis 1 daarentegen worden besproken als inleiding op de Tora: in compacte vorm zet dit hoofdstuk de levens- en wereldbeschouwing uiteen waarop de verdere Tora is gebaseerd. Nauwkeurig lezen van de tekst, vergelijking met de scheppingsopvattingen van andere volken en bestudering van de rabbijnse commentaren laten Genesis 1 zien als document van een levensbeschouwing die nog altijd actueel is.

Korte cursus 1 – Korach, zijn zonen en hun psalmen

Het verhaal van de opstand van Korach tegen Mozes in het bijbelboek Numeri (16 hoofdstuk) gaat over een gevecht om de macht. Bij zorgvuldig lezen blijkt het om twee verhalen te gaan. Het is niet zo eenvoudig om vast te stellen waar het in dit verhaal precies om gaat. Wat is nu feitelijk de misdaad van Korach? En waarom die totale, brute vernietiging op het einde? En bovendien: als Korach met zijn hele huis omkomt, waarom dan de psalmen van de zonen van Korach, o.a. psalm 42 t/m 49? Was het huis van Korach dan niet uitgeroeid? Tijdens de cursusmiddagen proberen we hier een antwoord op te krijgen door Numeri 16 zorgvuldig te lezen samen met de eerste psalmen van de Korachieten (Psalm 42 en 43).

Aanbevolen wordt Numeri 16 en de Psalmen 42 en 43 te voren in verschillende vertalingen te lezen en vragen te noteren die wellicht bij u opkomen.

Korte cursus 2 – Hedendaagse joodse literatuur

In deze cursus bespreken we drie boeken uit de hedendaagse joodse literatuur: Chaim Potok (*Het kanaal* en *De arkenbouwer*), Amos Oz (*Black Box*) en Shifra Horn (*Tamara loopt op het water*). De vraag komt naar voren of en hoe de joodse identiteit van de schrijvers bepalend is voor het karakter van hun werk. De boeken worden van alle kanten “belicht” en “uitgediept”. Door de inbreng van de cursisten kunnen de boeken in breder perspectief worden geplaatst. We gaan er vanuit dat ze door de cursisten gelezen zijn vóór de desbetreffende cursusmiddag.

Korte cursus 3 – Kabbala en kinderen van vertrouwen

Drie lezingen over kabbala en joodse spiritualiteit geïllustreerd met een aantal kleuretsen van de hand van de docent. In een eerste kennismaking met de belevingswereld van joodse mystici komen ter sprake een aantal kernbegrippen uit de kabbala, zoals de mystieke voorstelling van schepping, goed en kwaad, verborgenheid van God. Voorts worden besproken voorstellingen rond de levensboom en de daarmee verbonden goddelijke eigenschappen (*sefirot*), mystieke exegese van de Tora en de mystiek van het Hebreeuwse alfabet, praktische oefeningen in spiritualiteit aan de hand van het boekje *Mesillat Jesjariem (Pad der Oprechten)* van de mysticus Mosje Chajjiem Luzzatto (1707-1746).

Korte cursus 4 – De emancipatie van de joden

Toen in 1795 de Franse troepen de Nederlanden bezetten, werd de Bataafse Republiek uitgeroepen. De scheiding van kerk en staat was daarna al gauw een feit. Daardoor kregen ook andere dan de leden van de gereformeerde (semi) staatskerk politieke rechten. De joodse groepering bleef aanvankelijk buiten die burgerrechten. Pas op 2 september 1796 besloot de Nationale Vergadering daartoe, na langdurig vergaderen en ijverige lobby vanuit joodse kring. Van Nederlandse joden was de groep

joodse Nederlanders geworden. Wat waren de achtergronden van het langdurig overleg en van de joodse lobby? Was men in het algemeen in joodse kring wel overtuigd van de noodzaak tot deze burgerlijke gelijkstelling? Wat waren de voor- en nadelen. En wat waren (ook op langere termijn) de consequenties van deze emancipatie van de joden?

Cursussen Bijbels-Hebreeuws

Verleden jaar gaf Drs. Hans Boertjens te kennen de omvang van zijn docentschap voor de cursussen Hebreeuws te willen verminderen. Komend seizoen geeft hij alleen nog de bijhoudcursus. We zijn bijzonder blij dat we in Dr. Evert van den Berg een nieuwe docent Bijbels-Hebreeuws hebben gevonden, die bereid is dit jaar de beginnerscursus voor ons te verzorgen. De basiscursus Bijbels Hebreeuws duurt twee jaar (beginners- en gevorderdencursus). Aan het eind ervan kan men niet al te moeilijke bijbelgedeelten lezen met behulp van een grammatica en een woordenboek. Aanvankelijk werken we alleen met de grammatica en het oefenboek. Het is de bedoeling dat in de loop van de cursus een woordenboek en een Hebreeuwse bijbel worden aangeschaft.

Hebreeuws 1 - Beginnerscursus

Hebreeuwse alfabet, de uitspraak, de woordbouw, lezen, grammatica en vertalen van eenvoudige Hebreeuwse teksten.

Hebreeuws 3 - Bijhoudcursus

Bedoeld voor hen die de verworven kennis en vaardigheid van een gevorderdencursus op peil willen houden. Per avond zal een vertaling van een gedeelte uit Tenach centraal staan.

Meer informatie over het cursusprogramma kan men vinden in de cursusfolder, die men kan aanvragen bij Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle of via het emailadres judaica@hetnet.nl. Ook kunt u terecht op onze website: www.judaica-zwolle.nl, alwaar u zich ook kunt inschrijven.

DE ACHTSTE SAMUEL-HIRSCHLEZING

Op *zondag 5 november 2006* organiseren de Stichting Judaica Zwolle en het Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle weer de jaarlijkse Samuel-Hirschlezing. Deze lezing in de Zwolse synagoge is genoemd naar de laatste opperrabbin van Overijssel, rabbijn Samuel Jehoeda Hirsch (overleden in 1941). Doelstelling van deze lezing, die voor de achtste keer gehouden wordt, is de plaats van het jodendom in de moderne wereld te belichten voor een publiek van joodse en niet-joodse belangstellenden. Dit jaar wordt deze lezing uitgesproken door mevr. Prof. Dr. R.G. (Rena) Fuks-Mansfeld te Amsterdam. Het onderwerp van de lezing is deze keer Rabbijn Samuel Hirsch zelf! De titel luidt: "Rabbijn Samuel Hirsch en het Nederlandse jodendom in zijn tijd met lijnen naar het heden". Na de lezing is er gelegenheid vragen te stellen en met mevrouw Fuks in gesprek te gaan.

Datum : zondag 5 november 2006
Tijd : 11.00-12.30 uur (10.30 uur zaal open)
Entreegeld : toegang: € 7,- (te betalen aan de zaal), koffie gratis
's Middags : tentoonstelling over *Joodse leven in en om Zwolle* op het voormalige vrouwenbalkon (13.30 uur) en workshop Jiddische Lied (zie hieronder).

WORKSHOP JIDDISCHE LIED EN CONCERT

Eveneens op *zondag 5 november 2006* kunt u 's middags van 14.00-16.00 uur de workshop *Jiddische Lied* volgen in de synagoge. Het is een introductie in de wereld van het Jiddische lied. Tijdens de workshop worden taal, uitspraak van de taal, cultuur en achtergrond van verschillende liedjes belicht. Maar er wordt natuurlijk veel met elkaar gezongen! De Zwolse zangeres Lucette van den Berg zal de workshop leiden. Zij is geen onbekende op het gebied van de Jiddische muziek en taal. Zij geeft veel concerten met Jiddische liederen. In 2005 bracht zij haar eerste Jiddische CD "Zing shtil / Yiddish songs" uit. Hierop ontving zij veel lovende kritieken. Naast zangeres is Lucette van den Berg ook zangcoach.

Datum : zondag 5 november 2006
Tijd : 14.00-16.00 uur
Entreegeld : toegang: € 10,- (te betalen aan de zaal)
Deelnemers : het aantal deelnemers is beperkt tot 35 (vol is vol).

CONCERT "FRILING" – TRADITIONELE EN EIGENTIJDSE JIDDISCHE MUZIEK

Op *zondagavond 5 november 2006* kunt u genieten van het concert "Friling" door Lucette van den Berg (zang) met begeleiding van Reinout Vrijhoef (gitaar). Lucette van den Berg is een veelzijdig zangeres met een uitzonderlijke warme en expressieve stem en een grote passie voor Jiddische muziek. Deze muziek brengt zij op een geheel eigen wijze, maar altijd met passie en respect voor de tekst. Nog maar een jaar geleden verraste Van den Berg met haar eerste solo-album en programma met Jiddische liederen. De kritieken waren het erover eens: 'Nederland heeft er een goede zangeres Jiddisch bij'. Met 'Friling' komt Lucette met een uitzonderlijk programma dat geheel gewijd is aan de in New York woonachtige Jiddische componiste Beyle Schaechter-Gottesman. Zij is één van de weinige, nog levende Jiddische componisten die traditie en moderne thema's met elkaar verweven. Ter voorbereiding op dit programma heeft Lucette enige tijd bij Schaechter-Gottesman in huis verbleven. Zij ontving van de componiste nieuwe, speciaal voor haar geselecteerde liedjes. Het repertoire bevat geheel eigentijdse thema's zoals het dagelijkse leven in New York en the Bronx, 11 september en de wijze waarop Amerika met haar 'helden' omgaat, maar ook traditionelere thema's over liefde en natuur en kinderliedjes. Vreugde, verdriet, verstillen en uitgelaten sferen zullen elkaar afwisselen.

Datum : zondag 5 november 2006
Tijd : 20.00-21.30 uur
Entreegeld : toegang: € 15,- (te betalen aan de zaal)

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. De abonnementsprijs bedraagt € 7,00 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. Penningmeester Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- J.H. Kelholt (penningmeester)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- S.P. van 't Riet (voorzitter)
- J. Veldhuijzen (secretaris)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de secretaris (038-4651048), de voorzitter (038-4536647) of via ons e-mail adres judaica@hetnet.nl. Actuele informatie over de Vrije Leerhuizen, Korte Cursussen en Cursussen Bijbels-Hebreeuws, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs bedraagt: € 2,50 per persoon; voor kinderen € 1,50.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de PKN Kerken te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op girorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 oktober 2006. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van september 2006 te zijn ingeleverd op het redactieadres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle (zo mogelijk digitaal) of per e-mail zijn ontvangen op judaica@hetnet.nl. o.v.v: 'kopij bulletin'.

UIT HET BESTUUR

Sinds april van dit jaar is een werkgroep cursussen actief. De leden hebben met elkaar het nieuwe cursusprogramma samengesteld en treden op als huishoudelijk coördinatoren bij de cursussen. Het bestuur is zeer erkentelijk voor deze nieuwe vorm van samenwerking.

In het vorige nummer besteedden we uitgebreid aandacht aan het herdenkingsconcert op de avond van 4 mei in de synagoge met muziek van joods-Nederlandse componisten die slachtoffer zijn geworden van de Nazi-terreur in de 2e Wereldoorlog. De musici Eleonore Pameijer (fluit) en Marcel Worms (piano) vertelden tussen de nummer door hoe zij deze muziek de laatste jaren aan de vergetelheid hebben weten te ontrukken. Het concert, waarbij ca. 120 mensen aanwezig waren, is sfeervol verlopen.

Op de website van de stichting www.judaica-zwolle.nl treft u sinds het verschijnen van het vorige bulletin weer veel nieuwe informatie aan.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit Dick Broeren en Peter van 't Riet. Verspreiding: Gesinus en Astrid Kruithof.

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit de volgende personen: Riwkah Hamburger (voorzitter), Wil Cornelissen, Marco Groen, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Astrid Rodrigues Pereira, Michael Canter, Ingrid Petiet, Renate van Vuure-Redout, Peter Wolsleger.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit de volgende personen: Lidy van Dam, Margriet Jansen, Dick Klasen, Dicky Koffeman, Bote Mikkers, Gerrit Ravensbergen, Peter van 't Riet, Jan Veldhuijzen, Peter Wolsleger, Wil Wolters.